

## СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ПРОЦЕСИТЕ НА РЕГИОНАЛНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И КОНЦЕНТРАЦИЯ В РАМКИТЕ НА ЕС

*В студията е дискутирано развитието на регионалните различия и интеграционните процеси в ЕС в зависимост от промените на регионалната специализация и индустриалната концентрация – теоретичен и емпиричен аспект. развитието на тези процеси в България е анализирано в контекста на сходните процеси, протичащи в някои страни-членки на ЕС и Румъния. Това позволява да се определят очакваните тенденции в зависимост от равнището на икономическо развитие, отрасловата структурата и регионалните различия. На основата на емпиричен анализ са определени потенциалните печеливши и изоставащи (губещи) райони. Направени са някои изводи относно възможностите регионалната икономическа политика да тушира негативните ефекти в резултат от нарастването на регионалните различия.*

*JEL: F15; R12; R58*

### I. Въведение

Преходът и икономическите промени се предопределят от две основни насоки в икономиката – промени в производствената структура и преориентация на външноикономическите отношения. Тези процеси водят до промени в индустриалната специализация на регионите и концентрацията (локализацията) на определени производства по отделни региони.

Студията има за цел да оцени и анализира настъпилите изменения в специализацията и концентрацията в България в контекста на сходните процеси протичащи в някои страни-членки на ЕС и Румъния.<sup>2</sup> Засегнати са и редица свързани въпроси като:

- Наблюдава ли се в България пренасочване на икономическата активност както по икономически сектори, така и в регионален аспект?
- Може ли да се очаква, че икономическата интеграция ще доведе до промени в индустриалната структура?
- Протичат ли наблюдаваните процеси по различен начин в сравнение с тези в други европейски страни?

<sup>1</sup> Стоян Тотев е ст.н.с. д-р в Икономически институт на БАН, секция Регионална икономика. Тел: 9875879, факс: 9882108, e-mail: s.totev@iki.bas.bg..

<sup>2</sup> Студията представя някои резултати от плановата тема “Въздействие на европейските интеграционни процеси на индустриалната специализация и концентрация в България”, приета от Научния съвет на Икономически институт на БАН.

- Може ли да се търси някаква зависимост между регионална специализация и икономически растеж?
- Какъв ще е ефектът от интегрирането ни с ЕС по отношение на отделните региони в страната, т.е. ще има ли „губещи“ райони наред с „печелившите“?

Взаимовръзките между регионалната специализация и индустриалната концентрация в регионален аспект се определят на базата на измерване величината и динамиката на коефициентите на абсолютна и относителна индустриална специализация по региони и коефициентите на абсолютна и относителна регионална концентрация на отраслите на преработващата промишленост.<sup>3</sup> Определят се очакваните изменения на тези показатели в зависимост от равнището на икономическо развитие, отрасловата структурата и различията в регионален аспект.

## **II. Регионални различия и интеграционните процеси – теоретичен и емпиричен аспект**

### **1. Теоретични постановки**

Проблемът с пространственото разпределение на производството, регионалната икономическа активност и възможностите за развитие е важен теоретичен въпрос, особено сега при динамичното развитие на интеграционните процеси. Независимо че преобладаващата част от теоретичните разработки свързват икономическия растеж с процесите на намаляване на регионалните различия (процесите на конвергенция), съществуват също и нови сериозни теоретични и емпирични изследвания, които обосновават разбирането, че развитието е основна причина за нарастване на различията (процесите на дивергенция).

Привържениците на схващането, че развитието води до намаляване на регионалните различия – последователите на т. нар. неокласическа парадигма (Solow, 1956), базират своите анализи на разбирането, че различията ограничават растежа поради намаляващата възвръщаемост на капитала. В една конкурентна среда, предполагаща мобилност на труда и капитала, се стига до изравняването на цените, респ. до намаляване на регионалните различия. Неокласиците смятат също, че наличието на

<sup>3</sup> Абсолютната специализация на даден регион (индекса на абсолютна специализация) измерва степента на равномерност на участие на отраслите на преработващата промишленост в този регион, а относителната специализация – различието в относителното участие на отраслите на преработващата промишленост в даден регион спрямо средното им относително участие за страната. Съответно индексът на абсолютната концентрация (локализация) – степента на равномерност на участието на различните региони в дадена индустрия, а относителната концентрация различието в относителното участие на регионите в дадена индустрия -- вж. Приложение 1 относно оценката на тези коефициенти.

Оценката на индексите за България е направена на равнище области (NUTS III – 28 области), на базата на следната 15 – отраслова агрегация на обработващата промишленост: Храни, напитки и тютюневи изделия; Текстил и трикотаж; Шивашки изделия; Кожи, кожени изделия и обувки; Изделия от дърво; Хартия, издателски и полиграф. изделия; Кокс, нефт и ядрено гориво; Химични продукти и влакна; Каучукови и пластмасови изделия; Изделия от неметални минерални суровини; Черни и цветни метали; Отливки, метални изделия и машини; Електрически машини, оборудване и техника; Транспортни средства; Други изделия.

различия в доходите и производителността на труда трябва да се свързва с някаква форма на държавна или друга намеса, която възпрепятства въздействието на факторите, водещи до изравняване на регионалните различия. Често използван модел за оценка на различията в рамките на една страна или между отделните страни е т. нар. неокласически модел ( $\beta$ -модел на конвергенцията), предложен от Barro and Sala-i-Martin (1991), които на основата на оценка на  $\beta$ - коефициента на конвергенция определят 73 региона на седем европейски страни в процес на конвергенция по отношение на БВП (брутен вътрешен продукт) на човек от населението и производителността на труда.

Опоненти на неокласическата теория за конвергенцията са привържениците на тезата, изведена от Myrdal (1957), която се базира на разбирането, че растежът е процес, водещ в териториален аспект до кумулиране на различия. Те препоръчват заключенията за конвергенция в рамките на ЕС да бъдат преосмислени, защото не включват страните от европейския Юг, а именно изоставащите региони, за които не са присъщи процесите на конвергенция (Armstrong, 1995).

Тези две взаимно противоречащи си течения карат редица икономисти да стигнат до идеята за дуалистичния характер на развитието в рамките на ЕС (различие в развитието по отношение на север-юг или център-периферия), т.е. до разбирането, че процесите на конвергенция и дивергенция се определят от геополитическото разположение на регионите или страните (Puga, 2001; Petrakos, et al 2003). Това разбиране е в съзвучие с твърдението на Williamson (1965), че неокласическият модел е присъщ само за относително добре развитите страни.

Mask and Jacobson (1996) застъпват виждането, че тези процеси са зависими и от пространствената специализация по отношение на степента на технологична обработка – централните региони по отношение на ЕС<sup>4</sup> проявяват тенденция да специализират и да изнасят към периферията високотехнологична промишлена продукция, докато периферията се специализира в производството на продукция с ниска технологична обработка или продукти преди всичко на първичния сектор.

Основният въпрос, който не е намерил все още приемлив отговор, е не дали двата процеса съществуват паралелно в рамките на ЕС (конвергенция и дивергенция), нещо което се приема вече като факт, а да се изясни нарастването на различията в кои точно етапи на икономическото развитие и кога и в кои периоди се реализира при различните страни.

Според модела, застъпен в новата икономико-географска теория, процесите на интеграция се характеризират с развитие, което може да се асоциира с U-образно разпределение по отношение на концентрация на производствата, преди всичко на тези с висока ефективност от мащаба на производството. В началото се наблюдава регионалното им разсейване, последвано от процес на концентрацията им и отново отиване в посока към разсейване на тези производства вече при едно значително задълбочаване

---

<sup>4</sup> Много често за икономически център на Европа се приема град Франкфурт, Германия – например при използването на гравитационни модели.

на интеграционните процеси.<sup>5</sup> Съответно процесът на индустриална концентрация води до нарастване на регионалната специализация като по късно при деконцентрацията на производството намалява и регионалната специализация.

Независимо към кое виждане се придържат икономистите, доминира възгледът, че агломерационните процеси са предпоставка за растежа. Това е гледище, което е прието да се асоциира с т. нар. нова икономико-географска теория (Fujita, Krugman and Venables, 1999; Thisse, 2000).

Неокласическата теория за търговията и новата икономико-географска теория се различават значително по отношение на разбирането за регионална специализация и индустриална концентрация. Неокласическата теория се фокусира върху регионалните сравнителни предимства (приемайки ги като даденост), немобилност на факторите и постоянен ефект от мащаба на производството, при допускане, че процесът на нарастване на регионалните различия е предпоставка по-късно за обратната тенденция на конвергенция в резултат от интеграционните процеси.

Новата икономико-географска теория от своя страна се придържа към разбирането за постигане на сравнителни предимства преди всичко като резултат от развитието на индустриите с висок ефект от мащаба на производството (индустриите с променлив мащаб на производството), приемайки процесите на регионална конвергенция не като задължителен резултат от интеграционните процеси.

Възможните промени в регионалната специализация и индустриалната концентрация в светлината на неокласическата теория за развитие на търговията, както и на новата икономико-географска теория при различни допускания за мобилността на ресурсите (капитали и преди всичко работната сила) позволяват да се визират приблизително процесите, които ще настъпват според тези теории.

При неокласическата теория хипотезите, които се издигат, и съответно промените в специализацията, концентрацията и регионалните различия трябва да се приемат като такива, които се реализират в по-далечна перспектива, респ. косвено зависят от достигането на определена фаза на икономическо развитие. При новата икономико-географска теория

---

<sup>5</sup> Според Pratten (1988) промишлените отрасли в зависимост от ефекта от мащаба на производството могат да се разпределят, както следва:

**с висок ефект от нарастването на мащаба на производството** (с нарастването на концентрацията на производството се увеличава и неговата ефективност) – индустрии, свързани с природните ресурси, и такива като: химическа индустрия и производство на влакна; транспортни средства; офис-техника и компютърно оборудване; оборудване за съобщения и професионални инструменти; медицинско и оптично оборудване; издателска и полиграфическа дейност;

**с умерен ефект от нарастването на мащаба на производството** – електротехнически машини, оборудване и техника; производство на машини; рафиниране на горива; част от изделия с неметални минерални суровини (стъкларска, керамична промишленост); производства на хартия; каучукови и пластмасови изделия;

**с постоянен ефект от мащаба на производството** – хранително-вкусова; текстил и трикотаж; шивашки изделия; кожи, кожени изделия и обувки; изделия от дърво; част от изделия с неметални минерални суровини (строителни материали); отливки и метални изделия; други изделия.

реализирането на една или друга хипотеза е пряко свързано със степента (фазата) на икономическо развитие (вж. схема 1).

Схема 1

Интеграционни ефекти и регионална специализация и индустриална концентрация (хипотези, базиращи се на различни допускания в светлината на неокласическата теория за търговията и новата икономико-географска теория)

| Хипотези                                                                                           | Допускания                                                                   | Схема на локализация (концентрация)                                              | Схема на специализация                               | Схема на разпределение на доходите                             |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| <i>Неокласическа теория за търговията</i>                                                          |                                                                              |                                                                                  |                                                      |                                                                |
| H <sub>1</sub>                                                                                     | Липса на мобилност на ресурсите – факторите (ресурсите) не са локализирани   | Разсейване на икономическите дейности                                            | Специализация на регионите                           | Тенденция към изравняване на доходите от различните фактори    |
| H <sub>2</sub>                                                                                     | Един фактор е силно локализиран, липса на мобилност на факторите             | Разсейване на икономическите дейности                                            | Някои региони са изцяло специализирани               | Наличие на различие в доходите от факторите                    |
| H <sub>3</sub>                                                                                     | Мобилност на факторите                                                       | Разсейване на икономическите дейности                                            | Диверсификация на регионите – липса на специализация | Тенденция към изравняване на доходите от различните фактори    |
| <i>Нова икономико-географска теория</i>                                                            |                                                                              |                                                                                  |                                                      |                                                                |
| <b>Индустрии с нарастващ ефект от мащаба на производството (НЕМП), мобилност на труда</b>          |                                                                              |                                                                                  |                                                      |                                                                |
| H <sub>4</sub>                                                                                     | Междинна фаза                                                                | Висока концентрация на индустриите с НЕМП в централните области                  | Висока специализация на регионите                    | Високи различия в доходите по отношение на център – периферия  |
| H <sub>5</sub>                                                                                     | Последна фаза<br>а) случаи на силно агрегиране на индустриалната дейност     | Разсейване на сектора на НЕМП                                                    | Диверсификация на регионите по НЕМП                  | Тенденция към изравняване на доходите                          |
| H <sub>6</sub>                                                                                     | (индустриални конгломерати);<br>б) случаи на силна деагрегация на дейностите | Клъстери от отделни индустрии                                                    | Висока специализация на регионите                    | Тенденция към изравняване на доходите                          |
| <b>Индустрии с нарастващ ефект от мащаба на производството (НЕМП), липса на мобилност на труда</b> |                                                                              |                                                                                  |                                                      |                                                                |
| H <sub>7</sub>                                                                                     | Междинна фаза                                                                | Слаба концентрация на НЕМП дейностите към центъра                                | Ниска регионална специализация в НЕМП индустрии      | Умерено различие в доходите по отношение на център – периферия |
| H <sub>8</sub>                                                                                     | Последна фаза                                                                | Разсейване на индустриалните конгломерати и клъстери на отделните НЕМП индустрии | Пълно разсейване по региони на НЕМП                  | Изравняване на доходите                                        |

Авторът на представената схема се е опитал да отрази тази специфика посредством допускания за развитието на процесите в различни фази на икономическото развитие – различните фази имат пряко отношение към силата на регионалната специализация и индустриалната концентрация (Krieger-Boden, 2002). Схемата не изчерпва разнообразието на развитието на

процесите на специализация и концентрация (локализация), но позволява да се изведат някои основни насоки и взаимозависимости.

При неокласическата теория и трите хипотези предполагат намаляване на концентрацията на производството. Специализация на производството може да се очаква единствено когато липсва мобилност на факторите – нещо, което може да е характерно само за някои отрасли свързани с първичния сектор – природни дадености. Даже и в този случай различие в доходите, които се реализират, е налице само когато даден фактор е силно локализиран – на практика подобна ситуация отговаря по-скоро на едно теоретично предположение.

Ако общоприетото допускане в неокласическата теория за немобилност на регионалните фактори се отхвърли, от представените варианти на неокласическата теория като допустима хипотеза остава последната – хипотеза  $H_3$ .

Факт е, че в страните от Централна и Източна Европа се наблюдава процес на нарастване на регионалните различия, което предполага развитие, по-близко до свързаното с новата икономико-географска теория. Определящ фактор при процесите на специализация и концентрация на производството според новата икономико-географска теория е пространственото разпределение на индустриите с нарастващ ефект от мащаба на производството, като концентрацията и специализацията на тези с постоянен ефект от мащаба на производството е по-скоро следствие от разпределението на индустриите с нарастващ ефект.<sup>6</sup>

При междинната фаза (хипотеза  $H_4$ ) се наблюдава висока специализация и концентрация и различие на доходите по отношение на центъра и периферията, като в случая те са резултат от високата мобилност на труда – агломерационните процеси обуславят силните различия. Тези процеси отговарят на един преходен (междинен) период на интеграция, при който не са се задействали още противоположните тенденции на центростремителните, т.е. центробежните сили.

Следващата фаза (хипотези –  $H_5$  и  $H_6$ ) се характеризира с тенденция към изравняване на доходите. Специализацията е ниска в случаите, когато производството е силно агрегирано (уедрено), и висока, когато то е с ниска агрегация. Последните две хипотези са по-скоро теоретични постановки, защото те се базират на липса на мобилност на труда.

Схема 1 е едно виждане, което не предполага отделните страни да следват непременно поредността на представените фази. Същевременно се отчита, че има много бариери и условия, които могат да променят протичането на тези процеси и даже се допуска дадена страна да се върне на един по-предходен начален етап – развитието да придобие отново характеристики, съответстващи на предходен етап според схемата. Това, което е най-съществено тук, е фактът, че междинната фаза се характеризира с високи регионални различия в доходите, фаза, в която се намират всички страни от Централна и Източна Европа, както и някои от държавите – стари членки на ЕС.

---

<sup>6</sup> При индустриите с постоянен ефект от мащаба на производството съществува пълна мобилност на факторите и като резултат – пълна конкурентоспособност и нисък потенциал на печалбите (доходите).

## **2. Емпирични изследвания за развитието на страните в преход**

Всички емпирични изследвания водят до извода, че процесите на конвергенция и дивергенция се проявяват едновременно, като засягат различни групи от региони. Основният елемент, който определя единия или другия процес, е преди всичко равнището на икономическо развитие, което в европейското икономическо пространство е до голяма степен резултат и от географското разположение. На базата на данни за 8 страни на ЕС Petrakos et al (2003) тестира тази хипотеза, като извежда фактът, че едновременно се наблюдава нарастване на различията в краткосрочна перспектива и процеси на конвергенция в дългосрочна. Същевременно като обща тенденция с някои изключения той изтъква, че докато конвергенция се наблюдава преди всичко между отделните държави, процесите на дивергенция се наблюдават по-често между регионите на една страна.

Редица публикации отразяват разбирането, че за процеса на преход и асоцииране към ЕС е характерно нарастване на регионалните различия. По-нататък се застъпва схващането, че процесите на икономическа интеграция ще благоприятстват страните, които граничат с ЕС, и по-точно тези, които се намират по-близо до гравитационния икономически център на Съюза (Petrakos, 2000; Petrakos and Totev, 2000).

В същото време се установява, че почти без изключение при всички страни в преход се наблюдава нарастване на регионалните различия в резултат от развитие на процеси от типа център-периферия. Основен фактор за това са по-голямата атрактивност на метрополията и развитите урбанизирани центрове, както за местните, така и за преките чуждестранни инвестиции. Едно сравнително изследване на Югоизточна Европа на Petrakos and Economidou (2002) разкрива нарастващи регионални различия при всички страни, тенденция към нарастване на различието между столицата и останалите региони и сериозни проблеми на граничните и периферните области. Същевременно различията, които се установяват в страните в преход, са значително по-високи от тези, които се наблюдават в 15-те членки на ЕС до 2004 г.

## **III. Регионална специализация и концентрация в рамките на ЕС**

Проследяването на процесите на специализация и концентрация в рамките на ЕС позволява да се изведат определени общовалидни зависимости, както и специфични за отделни страни или група страни характеристики. Тука са представени някои резултати свързани с изследването на тези процеси за някои европейски държави.<sup>7</sup>

---

<sup>7</sup> Резултатите от тези изследвания са представени в 'The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion', монография под редакцията на С. Krieger-Boden, E. Morenroth и G. Petrakos. Routledge Publishers (под печат).

## **1. Процесите на регионална специализация и индустриална концентрация на страните от ЕС-15 (членки преди 2004 г.)**

### **Гърция** (Fotopoulous, et al, под печат)

Гръцката икономика изпитва значителен икономически шок в първите години след присъединяването към ЕС – индустрията се специализира в трудоемки производства с ниска капиталоемкост и с малка добавена стойност на промишленото производство. В този смисъл специализацията на гръцката икономика е по-скоро развитие по принуда, отколкото позитивен процес. Той протича бавно във времето и е по-характерен за изоставащите периферни райони.

По-силно специализираните райони са с ниска степен на урбанизация и икономически по-слабо развити (ниски значения на БВП на човек от населението), като специализацията се осъществява в трудоемките производства. Развитието на трудоемките отрасли е характерно за всички области в Гърция. Същото не може да се каже за капиталоемките отрасли, които като правило са застъпени в двете големи агломерации – Атина и Солун. С по-голямо производствено разнообразие (диверсификация) са преди всичко урбанизираните райони и тези, които са в близост до тях. Съществен фактор за оцеляването на фирмите играе степента на урбанизация.

### **Португалия** (Krieger-Boden, 2005)

Процесът на интеграция през последните 10 години не може да се свърже с някаква тенденция към специализация и концентрация. В Португалия периферните региони са по-високо специализирани. Това са и по-слабо развитите райони – централните урбанизирани региони са с по-голяма диверсификация на икономическите дейности и с по-добре развита икономика.

По-високите коефициенти на концентрация се свързват по-скоро с районите, които имат по-слабо икономическо представяне. Проследяването на икономическите тенденции показва, че високата начална концентрация и специализация не е благоприятствала развитието. Очакваното бъдещо развитие се свързва с намаляване на регионалната специализация и промишлената концентрация.

### **Испания** (Krieger-Boden, 2005)

Испанските региони са почти еднакво специализирани с изключение на някои периферни региони, които имат по-високи коефициенти на специализация. Интеграционните процеси се свързват с тенденция към изравняване на степента на специализация, нещо, което се наблюдава и в Португалия. Колкото един регион е с по-високи показатели за специализация и концентрация, толкова неговото икономическо представяне е по-слабо – по-слаби показатели на икономическо развитие и по-високи равнища на безработица.

С някои малки отклонения испанските отрасли на промишлеността имат сходни коефициенти на концентрация, като през последните 15 години тези показатели почти не са претърпели промени. Все пак, ако трябва да се

изведе някаква посока на развитие, то тя е в слабо намаляване на коефициентите на концентрация. Нарастването на разнообразието на промишленото производство се свързва с положителни процеси в икономическото развитие.

**Франция** (Krieger-Boden, 2005)

Наблюдава се ниска регионална специализация, като същевременно като цяло продължава тенденцията към намаляването ѝ. Не може да се изведе връзка между специализация и икономическо представяне на регионите. Единствено регионът на Париж прави изключение, където се наблюдава нарастване на коефициентите на абсолютна специализация. Това е в резултат от увеличаването на дела на високотехнологичните и капиталоемките индустрии, което се свързва и с по-добрите икономически показатели на този район в сравнение със средните за страната. Във Франция показателите за концентрация на индустрията не са високи и не се променят в последното десетилетие.

**Австрия** (Fölzer and Brandl, под печат)

Очакванията на австрийските икономисти са били, че влизането на страната в ЕС и нарастващата конкуренция ще доведат и до повишаване на регионалната специализация и индустриалната концентрация – очаквания, които не са се оправдали. В това отношение интересен е фактът, че няма тенденция към нарастване на тези показатели. Напротив, наблюдават се ниски регионални коефициенти на концентрация на промишлените отрасли и сравнително слаба регионална специализация. По отношение на регионалната индустриална концентрация през последните години се отчита известен спад на показателите, което се отнася и за специализацията – висока нарастваща специализация се наблюдава единствено в метрополията Виена.

За разлика от някои други страни като Гърция, Испания и Португалия, по-голямата регионална специализация не е характерна за периферните региони. Високи коефициенти има метрополията Виена, където се наблюдава тенденция към нарастване. В останалите райони показателите за регионалната специализация намаляват бавно с течение на времето. Това определя и различния характер на тези процеси в австрийската икономика. Най-близък аналог от разгледаните страни може да се намери в развитието на Франция, където се наблюдават същите процеси по отношение на метрополията и останалите региони.

**Германия** (Krieger-Boden, под печат)

Изследването обхваща регионите, попадащи в рамките на бившата Западна Германия. В общи линии резултатите, които се получават показват по-ниски коефициенти на концентрация от средните за 15-те страни-членки на ЕС. Наблюдава се тенденция към намаляването им и няма съществени различия в концентрацията по региони. Същото важи и за коефициентите на специализация, които са относително ниски и не са повлияни от териториалното разпределение център-периферия – не се забелязва общата

тенденция при останалите страни периферните райони да имат по-високи коефициенти на специализация.

Не може да се установи зависимост между икономическо развитие и специализация и концентрация и такава не може и да се очаква при положение, че не се наблюдават големи различия. В това отношение от разгледаните страни Германия (бившата Западна Германия) има най-балансирано (равномерно) регионално развитие по отношение на показателите за специализация и концентрация.

#### **Ирландия** (Morgenroth, 2005)

Процесът на нарастване на специализацията и концентрацията за страната като цяло е минал един пик и общата тенденция в момента е към намаляването на тези характеристики. Съществуват обаче региони, където те не намаляват, което е резултат от развитието на високотехнологичните индустрии в определени региони на Ирландия. Това отличава страната от новите членки на ЕС и някои други стари членки, където се наблюдава концентрация преди всичко в трудоемките отрасли и високи коефициенти на специализация в изоставащите региони.

Високотехнологичните индустрии се концентрират там, където има работна сила с по-високо образование, оттам и обратният процес – работната сила с висока квалификация се насочва там, където има високи технологии.

#### **Обобщение**

Анализът на процесите на регионална специализация и индустриална концентрация в страните от ЕС-15 позволява да се изведат някои общи постановки. Степента на регионална специализация и индустриална концентрация като цяло е ниска и това важи за повечето райони на тези страни. Същевременно тенденцията е към намаление на тези показатели, като тя е по-ясно изразена при държавите с по-силни икономики – в нашия случай Австрия, Франция, Германия и Ирландия. Трябва да се отбележи, че независимо от посоката на процесите на специализация и концентрация те протичат много бавно в ЕС-15.

За страни като Гърция, Испания и Португалия, които в рамките на ЕС-15 са с по-слаби икономики, са налице по-високи равнища на специализация, които са характерни за икономически изостаналите региони, а това са периферните райони с по-малка степен на урбанизация и по-ниски показатели за БВП на човек от населението. В тези страни концентрацията се осъществява предимно в трудоемките индустрии и може да се свърже със структурна адаптация, при която слаборазвитите региони могат да реализират сравнителни предимства предимно в подобни индустрии. Висока степен на концентрация е характерна за районите, които не са силно урбанизирани и същевременно са свързани с индустрии, зависещи от първичния сектор – преди всичко хранително-вкусовата, стоманодобивната и др.

Регионите с по-висока степен на икономическо развитие, а това са като правило високо урбанизираните, имат по-разнообразна (диференцирана)

структура на промишленото производство – приема се, че високата урбанизация благоприятства оцеляването на фирмите.

В по-напредналите икономически страни като Австрия, Ирландия и Франция се наблюдава процес на регионална специализация, която засяга метрополиите и силно урбанизирани центрове – тя е резултат от развитието не на трудоемките, а на капиталоемки и високотехнологични индустрии, които могат да реализират сравнителни предимства именно в големите агломерации.

В регионален аспект може да се изведе зависимостта между гъстота на населението и икономическо развитие – зависимост, по-ясно изразена в страните които в рамките на ЕС не са със силно развити икономики – Гърция, Португалия, Испания и до известна степен Франция. Обратна връзка има между специализация и заетост и това важи за слабо развитите райони, т.е. безработицата е по-голяма в тези райони, които като правило са с по-висока специализация.

В Германия (бившата Западна Германия), страна с развита икономика и с висока степен на урбанизация, различията между отделните региони са незначителни по отношение на регионална специализация и концентрация, като същевременно равнищата на тези показатели са ниски. Този факт по-скоро потвърждава направените твърдения – в страната няма слабо урбанизирани региони; по отношение на БВП различията не са високи; същевременно периферните региони на Германия граничат със силно развити области в другите държави, което позволява страната да няма регионални различия по наблюдаваните показатели.

## **2. Процесите на регионална специализация и индустриална концентрация в новите страни-членки на ЕС, България и Румъния**

Процесите в новите членки на ЕС, България и Румъния представляват интерес, защото те проявяват тенденции които са близки, от една страна, до тези на старите членки на Съюза и същевременно имат определена специфика, характерна за всички държави, преминали през периода на преход към пазарна икономика.

### **Унгария (Szemler, под печат)**

Първите стъпки на пазарна интеграция се асоциират с нарастване на регионалните различия. Наблюдава се повишаване на средния коефициент за абсолютна регионална специализация, докато относителната специализация не проявява определен тренд.

Изменението на абсолютната регионална специализация е резултат от различни причини при отделните региони. Метрополията и регионите, граничещи със страните стари-членки на ЕС (Австрия) реализират слабо нарастване на абсолютната специализация за сметка на развитието както на трудоемки, така и на капиталоемки индустрии. Най-ниска е специализацията на регионите, граничещи с новите страни-членки на ЕС и Румъния. Най-висок е коефициентът на абсолютна специализацията на районите, граничещи с останалите държави, като това е за сметка на развитието на трудоемките промишлености. Специализацията в тези райони е от дефанзивен тип, т.е. тя

е резултат от различния темп, с който намаляват заетите в отделните подотрасли на промишлеността в даден район – при трудоемките индустрии намаляването на заетите става с темп, по-нисък от този в останалите промишлености.

Анализът показва пренасочване на промишлеността към граничните области на ЕС. Териториите по линията на икономическата ос Виена – Будапеща и тези, близки до австрийската граница, показват по-висок икономически растеж преди всичко като резултат от големите преки чуждестранни инвестиции. При тях съществува позитивна връзка между регионалната специализация и регионалния икономически растеж. Също така е установено, че високият растеж се идентифицира с по-високата урбанизираност.

#### **Полша** (Wisniewski, под печат)

Петнадесетте години на трансформация и преход са довели до нарастването на регионалните икономически различия. Независимо че значителни чуждестранни инвестиции (предимно от Германия) са привлечени от граничните райони, доминиращ фактор за привличането им е степента на урбанизация.

Секторните промени не могат да се асоциират с регионалните. С други думи, промените в структурата на промишлеността не са характерни за определен тип региони, респ. не може да се говори и за промяна в концентрацията на промишлените отрасли. По-развитите райони още от времето на плановата икономика са облагодияствани както от местните, така и от чуждестранните инвестиции. Тези региони са реструктурирали и осъвременили своята икономика много по-бързо. По-високата експортна ориентация и специализацията в някои отрасли е характерна за определени региони на Полша, като това им качество благоприятства икономическото развитие.

#### **Чехия** (Kippenberg, под печат)

В метрополията Прага има ясно очертана индустриална специализация – показателите значително се различават от средните за страната. Това е индикация за положителни процеси в икономиката, които не се свързват с дефанзивен модел на специализация. В това отношение развитието в Чехия до голяма степен наподобява това на Австрия – развитие на капиталоемки и високотехнологични индустрии на метрополията.

Резултатите от регионалния анализ водят до следните заключения: Средният индекс на концентрация показва сравнително слабо нарастване, т.е. по-скоро може да се говори за стабилизиране на показателите на концентрация. Няма големи различия по отношение на регионалната специализация, такива могат да се наблюдават само при сравняването на показателите на метрополията с тези на останалите региони – наблюдава се слабо нарастване на регионалните различия на метрополията в сравнение със средните показатели за страната.

### **България (Тотев, 2005)**

#### *Относителна регионална специализация по отрасли на промишлеността*

Индексът на абсолютна специализация на равнище области (NUTS III) за периода 1990 – 2001 г. нараства за повечето региони – само в три случая той намалява. Нараства и коефициентът на вариация и отношението максимална/минимална величина. Средното равнище на индекса през 2001 г. е 0.165, като през 1990 г. то е било 0.129.

Опитът да се установи някаква зависимост между величините на индексите на абсолютна специализация, от една страна, и други икономически показатели (БВП на човек от населението, относителен дял на промишлеността при формирането на брутната добавена стойност, размер на преките чуждестранни инвестиции, гъстота на населението) посредством оценката на коефициенти на линейна корелация не дава надеждни резултати – оценените коефициенти са статистически незначими.

Това показва, че не може да се определи ясно изразена връзка между индексите и посочените показатели, която да има характер на зависимост. Емпиричните резултати в някои други страни определят права зависимост между равнището на абсолютна специализация и на безработица. В случая на България такава не може да се установи. Независимо че приложението на корелационния анализ не потвърждава статистическата значимост на споменатите зависимости, възможно е да се изведе една по-обща характеристика – по-често изоставащите икономически области имат по-високи индекси на специализация и обратното, области като София град, Варна, Русе и Бургас, както и други урбанизирани центрове не са сред първите 10 области с високи рангове на абсолютна специализация.

Липсата на ясно изразена зависимост показва, че формирането на индекса на абсолютна специализация е резултат от действието на различни фактори, които не могат да се свържат еднозначно с равнището на икономическо развитие.

#### *Относителна регионална специализация по отрасли на промишлеността*

Различията в коефициентите на относителната регионална специализация са по-големи – средната величина е 0.511 през 1990 г., като нараства на 0.597 през 2001 г. Отношението максимална/минималната величина се движи в рамките на три пъти. Най-високи значения за коефициентите се наблюдават през 1997 и 1998 г., след което е налице известен спад на индексите. Обяснение може да се търси в икономическата криза през 1997 г., когато производството и заетостта в определени отрасли и региони намаля значително, което доведе до бързо изменение на структурата по отрасли на промишлеността в дадени области и като резултат – до промяна на наблюдаваните значения на индексите.

Както и в случая с абсолютната специализация, беше направен опит да се изведат някои зависимости между различията в индексите на относителна специализация по области и различията по области на определени

икономически показатели. Само в случая при търсенето на зависимост с преките чуждестранни инвестиции беше получена обратна връзка (коефициент на корелация минус 0.40). Този коефициент е сравнително нисък, но той почти не се изменя, когато се променя участието на областите (последователно изключване на определени области при оценяването на коефициента на корелация). Това е индикатор за статистическата достоверност на получения коефициент.

Анализът показва, че високи коефициенти на относителна специализация имат два типа региони. Първите са областите, при които определени отрасли на преработващата промишленост са силно развити, например Бургаска и Старозагорска. Други региони са тези с по-ниско икономическо развитие, където много отрасли не са застъпени и като резултат от това индексът на относителната специализация е висок – Видин, Разград, Шумен, Смолян, Кърджали и др. Това са и областите при които преките чуждестранни инвестиции на човек от населението не са големи, което може да обясни и наблюдаваната отрицателна връзка между равнището на индексите на относителна специализация и преките чуждестранни инвестиции.

#### *Абсолютна регионална концентрация на отраслите на преработващата промишленост*

Индексът на абсолютна концентрация на равнище области нараства от 0.117 на 0.134. Това важи за всички отрасли, като изключение прави отрасъл “Каучукови и пластмасови изделия”, където не настъпват промени, и “Транспортни средства”, където индексът се удвоява.

Данните за коефициентите на концентрация показват, че има известни промени в концентрацията в посока към нарастване на индексите, но това развитие не може да се свърже с някакви ясно изразени регионални различия. С други думи, може да се твърди, че преходният период не е довел до значими промени в абсолютната концентрация на отраслите на преработващата промишленост в България.

#### *Относителна регионална концентрация на отраслите на преработващата промишленост*

Индексът, измерващ относителна регионална концентрация, показва умерено нарастване за наблюдавания период. През 1990 г. средният индекс е 0.643, като нараства до 0.719. Коефициентът на вариация по години намалява от 55 на 48%. Относителната концентрация се повишава за отраслите “Шивашки изделия”, “Кожи, кожени изделия и обувки” и “Изделия от дърво”. Причината за по-високите коефициенти при тези отрасли е локализирането на съответните дейности в граничните области, преди всичко на тези с Гърция. Както и в случая с индекса на абсолютна концентрация, и тук не може да се твърди, че за периода 1990 – 2001 г. в резултат от интеграционни и други процеси са настъпили някакви качествени изменения, които да могат да се установят с наблюдаваните показатели.

Индексите на абсолютна и относителна специализация показват стабилно нарастване за повечето региони, но равнищата им поне до момента не са високи. Същата е ситуацията и при индексите на концентрация, където

нарастването даже е по-слабо. Би могло да се твърди, че като цяло наблюдаваните процеси на регионална специализация и индустриална концентрация протичат по един и същи начин. Може да се предвиди, че със стартирането на възстановяването на промишлеността през последните две години и интензифициране на интеграционните процеси промените в регионалната специализация и индустриалната концентрация ще се интензифицират и ще доведат до увеличаване на различията по отношение на наблюдаваните показатели.

#### **Румъния** (Iaga, под печат)

Особен интерес за изследването представлява развитието на специализацията и концентрацията в Румъния. Те се формират при близки, даже идентични условия на тези в България (Тотев, 2005). Същевременно в случая на Румъния и България има високо съответствие в използваната изходна информация, което позволява непосредственото съпоставяне на получените индекси.

При стартирането на преходния период България има сходни структурни макропоказатели като тези на Румъния – например относителният дял на заетите в индустрията в Румъния е същия, както и у нас. При двете страни се наблюдава спад на относителния дял на заетите в индустрията за сметка на нарастване на този на заетите в първичния сектор. Този спад в Румъния е довел до намаляване на заетите в индустрията с 40% през 2001 г., а в България процентът е 47%. В Румъния най-висока заетост имат секторите “Текстилна промишленост” и “Машиностроителна и металообработващата промишленост”, идентична е ситуацията у нас.

След започването на преходния период се наблюдава известно нарастване на различията в структурата. България успява да запази структура, която не е така силно ориентирана към трудоемките отрасли, както в Румъния – относителният дял на “Текстилната промишленост” в Румъния нараства от 19 на 24%, но на “Машиностроителната и металообработваща” спада от 13 на 11%. В България тези проценти са съответно “Текстилна промишленост” нараства от 16 на 19%, но при “Машиностроителна и металообработваща” вместо спад се наблюдава повишение от 15 на 19%. При Румъния делът на отраслите с постоянен мащаб на производството нараства с 10 процентни пункта, а за България увеличението е с 6 процентни пункта.<sup>8</sup>

Процесите на регионална специализация в Румъния се формират главно от промени, свързани с намаляването на заетите в “Машиностроителната и металообработваща промишленост” и нарастването на дела на заетите в “Текстилна” и “Шивашка” промишлености. Индексите на

---

<sup>8</sup> При едно приблизително разпределение на заетите според мащаба на производството (вж. 4 под линия) в България през 2001 г. структурата на заетите в индустриите би било следната – 20% заети в отраслите на преработващата промишленост, които са с висок ефект от мащаба на производството, 30% – в отраслите с умерен ефект от мащаба на производството и 50% в тези с постоянен ефект от мащаба на производството. Ако трябва да се направи деление само на две групи (каквото често се използва) – такива, които са с променлив мащаб на производството, и такива с постоянен мащаб на производството, то в първата група попадат 30% от заетите, а във втората съответно 70%.

абсолютна специализация са по-високи от тези в България и разсейването по този показател е по-голямо (вж. табл. 1).<sup>9</sup>

Таблица 1  
Индекс на абсолютната и относителна специализация, NUTS III равнище

|                           | Абсолютната специализация<br>(Herfindax index) |       |         |       | Относителната специализация<br>(Krugman index) |       |         |       |
|---------------------------|------------------------------------------------|-------|---------|-------|------------------------------------------------|-------|---------|-------|
|                           | България                                       |       | Румъния |       | България                                       |       | Румъния |       |
|                           | 1992                                           | 2001  | 1992    | 2001  | 1992                                           | 2001  | 1992    | 2001  |
| Средна аритметична        | 0.135                                          | 0.165 | 0.170   | 0.190 | 0.545                                          | 0.597 | 0.625   | 0.642 |
| Стандартно отклонение     | 0.029                                          | 0.045 | 0.045   | 0.634 | 0.142                                          | 0.156 | 0.162   | 0.146 |
| Коефициент на вариация, % | 21.9                                           | 27.3  | 26.3    | 33.2  | 26.1                                           | 26.1  | 25.9    | 22.7  |
| Минимална величина        | 0.095                                          | 0.095 | 0.105   | 0.105 | 0.256                                          | 0.297 | 0.388   | 0.344 |
| Максимална величина       | 0.215                                          | 0.286 | 0.264   | 0.360 | 0.897                                          | 0.881 | 0.938   | 0.966 |
| Отношение макс./миним.    | 2.3                                            | 3.0   | 2.5     | 3.4   | 3.5                                            | 3.0   | 2.4     | 2.8   |

Също както и в България, не може да се определи тясна зависимост между величината на индексите на абсолютна специализация и равнището на икономическо развитие на съответните региони. Както и в България като правило с високи значения на специализация са регионите, които са с по-слабо икономическо развитие. Процесът на абсолютна специализация в Румъния има близка динамика до нашата, но не е типичен за почти всички области за разлика от България – абсолютната специализация в Румъния е нараснала за разглеждания период при всяка 3-та от 4 области на равнище NUTS III, докато у нас при всеки 9 от 10 области се наблюдава нарастване. Формирането на абсолютната специализация и в двете страни е резултат от различният интензитет, с който в отделните отрасли на преработващата промишленост намалява абсолютният брой на заетите в тях (дефанзивен тип специализация). Може да се приеме, че, от една страна, по-ниските показатели за България показват малко по-благоприятно развитие, а от друга, това развитие в териториален аспект е по-равномерно.

По отношение на коефициентите на относителна специализация може да се твърди, че разликата в наблюдаваните показатели не е висока, като тя е намаляла още повече през 2001 г. Интересен е фактът, че и в двете страни е налице нарастване на този индекс за периода 1992 – 1997 г., след което настъпва лек спад. Индексите на относителната специализация в България като средни величини са по-ниски от тези в Румъния, като средното нарастване, което се наблюдава, е сходно с това в Румъния – разсейването в България е малко по-високо от това в Румъния.

Абсолютните значения за концентрация не са високи и в двете страни – тези индекси и в България, и в Румъния показват стабилизиране или незначително нарастване (вж. табл. 2).<sup>10</sup>

<sup>9</sup> Относно оценката на индексите в табл. 1 и 2, вж. Приложение.

<sup>10</sup> При повече региони като брой – в Румъния 41 срещу 28 в България, е логично индексът на абсолютна концентрация да е по-нисък в Румъния (вж. изчисляването на Herfindax индекс).

Таблица 2

Индекс на абсолютната и относителна концентрация, NUTS III равнище

|                          | Абсолютната концентрация<br>(Herfindax index) |       |         |       | Относителната<br>концентрация<br>(Krugman index) |       |         |       |
|--------------------------|-----------------------------------------------|-------|---------|-------|--------------------------------------------------|-------|---------|-------|
|                          | България                                      |       | Румъния |       | България                                         |       | Румъния |       |
|                          | 1992                                          | 2001  | 1992    | 2001  | 1992                                             | 2001  | 1992    | 2001  |
| Средна аритметична       | 0.129                                         | 0.134 | 0.072   | 0.072 | 0.679                                            | 0.719 | 0.683   | 0.706 |
| Стандартно отклонение    | 0.173                                         | 0.154 | 0.043   | 0.028 | 0.361                                            | 0.345 | 0.182   | 0.178 |
| Коефициент на вариация % | 133.7                                         | 114.2 | 59.7    | 39.6  | 53.2                                             | 48.0  | 26.6    | 25.0  |
| Минимална величина       | 0.051                                         | 0.056 | 0.036   | 0.035 | 0.302                                            | 0.298 | 0.349   | 0.323 |
| Максимална величина      | 0.754                                         | 0.674 | 0.196   | 0.120 | 1.764                                            | 1.751 | 0.986   | 0.958 |
| Отношение макс./миним.   | 14.8                                          | 11.9  | 5.5     | 3.4   | 5.8                                              | 5.9   | 2.8     | 2.9   |

Средните значения са близки и в двете страни, но разсейването в България е значително по-високо. Това е резултат от по-ниската концентрация на трудоемките отрасли и по-високата на капиталоемките. Независимо от това процесите в двете страни могат да се приемат като много близки с оглед на това, че различията в коефициентите на концентрация са незначителни и имат идентично развитие във времето. Същото важи и за коефициентите на абсолютна и относителна специализация. Те са сравнително ниски и тенденцията към нарастването им е слабо изразена. Измененията на коефициентите на специализация и концентрация са резултат от развитието и регионалното разпределение преди всичко на трудоемките отрасли. Въпрос, който може да се постави, е дали тази слабо изразена специализация и концентрация е благоприятна, дотолкова, доколкото нарастването на специализацията и концентрацията е от дефанзивен тип, или тези слабо изразени тенденции означават, че тепърва предстои реструктуриране на икономиките на двете страни.

#### Обобщение

Характерно за структурните промени на страните в преход е бързото намаляване на относителния дял на вторичния сектор (индустрията) както по отношение на брутната добавена стойност, така и на заетите. В този смисъл в повечето случаи процесите на регионална специализация и индустриална концентрация са резултат от дефанзивен тип структурни промени.

Тенденциите на реструктуриране на България и Румъния не се различават от тези в другите държави в преход – членове на ЕС. Fotopoulos et al (2005) установява значителни регионални структурни промени в Унгария и Естония, които за наблюдаваните страни от Централна и Източна Европа се характеризират с едно междинно равнище на икономическо развитие. Промените са умерени при „по-слаборазвитите“ страни в преход (България и Румъния) и при високоразвитите (Чешка Република и Словения).

Високите структурни промени се асоциират с неадекватност на икономическите структури, като интеграционните процеси (излизането на отворения международен пазар) довеждат до търсенето на по-адаптивна структура на тези държави, съобразена със сравнителните им предимства. В

страни като България и Румъния забавянето на структурното адаптиране е резултат от факта, че процесът на пълно "отключване" на пазарните механизми все още на практика не е напълно реализиран. Ако този извод се приеме за достоверен, това би означавало, че на нашата страна ѝ предстои навлизане в период на значителни регионални структурни промени, процес, който вероятно ще започне при присъединяването ни към ЕС. В този смисъл може да се твърди, че тези процеси протичат по сходен път за страните в преход, но те се намират в различни фази от неговото протичане.

Абсолютната специализация е характерна преди всичко за неурбанизираните региони с ниски икономически показатели. При тях високата специализация като правило корелира с високи показатели за безработица. Специализацията е свързана с развитие на трудоемките отрасли, като същевременно при всички страни съществува ясно изразена обратна връзка между регионалната специализация и равнището на БВП на човек от населението. Районите с високи значения на БВП на човек от населението се характеризират с ниска степен на специализация, респ. с висока степен на диверсификация на производството. Изключение от това правило прави метрополията Прага, където се наблюдава нарастване на индексите на относителна специализация. То е резултат от причини, характерни за по-развитите икономики (например метрополиите на Франция и Австрия), където това нарастване на специализацията е резултат от развитието на капиталоемки и високотехнологични производства. В този смисъл не може процесите на регионална специализация да се свързват еднозначно с икономическия растеж.

Концентрация на капиталоемки индустрии има в метрополиите на по-развитите нови страни-членки на ЕС, каквито са Прага, Будапеща и Любляна. Следователно специализиране в капиталоемки индустрии може да се очаква да се осъществи в метрополиите на държави, които са достигнали икономическо развитие поне на равнището на Унгария.

Ролята на урбанизацията за икономическото развитие е очевидна, след като регионите, които не са периферни, и столиците привличат по-голямата част от икономическата активност. Това е нещо, което е в унисон с новата икономико-географска теория. Урбанизацията и концентрацията на капиталоемки дейности е характерна за столиците и централните региони – само в двете страни България и Румъния, където БВП на човек от населението е най-нисък, не може да се установи ясно изразено концентрация на капиталоемки производства в метрополиите.

Наблюдаваните различия по отделни страни извеждат важноста на геополитическото разположение на региона по отношение на регионалната специализация и индустриалната концентрация. Същевременно от особена важност за граничните региони е до каква степен е икономически развит съседният граничен регион на другата държава. Регион, който е периферен по отношение на метрополията, но граничи със силно развит икономически регион на друга държава, може да придобие характеристики, типични за метрополията – пример в това отношение е Унгария, където регионите, граничещи с Австрия, показват висок икономически растеж.

#### **IV. Изводи за България на базата на сравнителния анализ**

Къде е мястото на България в тези формиращи се процеси на ново деление на Европа? Може ли да се очаква, че икономическото ѝ развитие ще води до намаляване на различието с развитите икономически страни, или обратното, то ще продължи да се задълбочава, като по този начин страната заедно с други държави от Югоизточна Европа ще формира новата европейска икономическа периферия. Тук могат да се подставят два основни въпроса, които трябва да намерят отговор. Първият включва факторите, обясняващи подобно развитие, а вторият се отнася до възможностите да се противодейства на негативните тенденции.

Много икономисти поддържат разбирането, че страните, които са по-близо разположени до икономическия гравитационен център на Европа, ще могат да развиват по-технологични и капиталоемки индустрии, докато периферните ще се ориентират към по-рутинните производства (Jackson and Petrakos, 2001). Резултатите от направения сравнителен анализ подкрепят тази теза. За това очакванията са България поне в обозримо бъдеще (15-20 години) да среща сериозни трудности с развитието на сравнителни предимства в технологичните индустрии.

Основната насока, в която страната ни трябва да търси смекчаване на тези тенденции, резултат от геополитическото ни разположение в рамките на ЕС, е ориентирането на икономиката към търговски отношения, които не са доминирани единствено от тези с развитите европейски страни. В това отношение като пример може да послужи Гърция, която след интензифициране на отношенията си със съседните балкански държави, до известна степен успява да пречупи сложилата се тенденция за едностранно развитие на трудоемки производства в рамките на ЕС.

От разгледаните страни преработващата промишленост на България като структура по отрасли е най-близка до тази на Гърция и Португалия от старите членки на ЕС и до Румъния и Полша (Totev, 2002). С развитието на интеграционните процеси страната ни ще среща трудности с излизането на отворения европейски пазар, трудности, каквито е имала и продължава да има икономиката на Гърция, както и икономиките на Полша и Румъния. В този смисъл очакваното развитие на България вероятно ще се свързва със задълбочаване на процесите на специализация в областта на трудоемките отрасли с ниска капиталоемкост.

В резултат от възможността да развиват предимно трудоемки дейности по-слабо развитите региони ще повишават абсолютната и относителната си специализация. Подобен процес не може да се приеме като негативен, след като на този етап това ще бъде възможната алтернатива за развитие – индексите на абсолютна и относителна специализация ще нарастват в тези региони. За нашата страна специализацията в областта на трудоинтензивните отрасли е по-скоро възможност да се противодейства на негативно сложилите се тенденции в слаборазвитите региони. Тясната специализация в отраслите с постоянен мащаб на производството обаче освен моментните положителни ефекти може да доведе и до нежелано развитие в бъдеще, защото в тези отрасли се наблюдават значителни промени в географията на сравнителните предимства.

Регионите, които имат по-висока степен на урбанизация и същевременно не са периферни, ще могат да развият по-диверсифицирана структура на производството, което ще благоприятства възможностите за по-гъвкаво адаптиране към променящите се икономически условия, а оттук и икономическото развитие. Затова може да се очакват по-големи структурни промени по отношение на отраслите на преработващата промишленост да претърпят регионите с по-ниски икономически показатели.

С включването ни в ЕС ще нарастват специализацията и индустриалната концентрация – районите, които могат да привлекат инвестиции, ще бъдат облагодетелствани в своето развитие, което ще доведе и до увеличаване на регионалните различия. Също както и при Полша, независимо че гръцките инвестиции имат известна ориентация към районите в Югозападна България, основен критерий за привличане на инвестициите остава степента на урбанизацията и всички съпътстващи я елементи. Сходни тенденции се наблюдават и в другите страни като даже и в Чешката Република районите, които граничат с Германия и Австрия и се очаква да печелят пропорционално най-много от интеграционните процеси, това не се потвърждава – на практика централните райони и столицата се оказват най-печеливши в резултат от развитието на интеграционните процеси.

Регионите, които граничат с Гърция като страна-членка на ЕС отпреди 2004 г., ще бъдат облагодетелствани в сравнение с останалите гранични региони. Това развитие обаче не може да се очаква да доведе до нарастване, подобно на реализираното от регионите на Унгария, които граничат с Австрия, защото, от една страна, граничните райони на Гърция са едни от най-слабо развитите в ЕС-15, а от друга, степента на урбанизираност на граничните региони на България и Гърция е по-ниска от тази на Унгария и Австрия. Регионите в страните нови-членки на ЕС, които произвеждат експортноориентирана продукция, имат положително развитие – регионалното развитие на определени отрасли или подотрасли на промишлеността, които са експортноориентирани, ще благоприятства развитието на съответните региони.

По отношение на това дали ще има „печеливши“ и „губещи“ региони в резултат от интеграционните процеси в рамките на ЕС, може да се обобщи, че регионалните различия се очаква да нарастват в рамките на страната, което поставя сериозни предизвикателства пред регионалната политика за решаването на проблемите с регионите, които трудно се адаптират към изменящите се условия.

#### **Използвана литература:**

- Тотев, С. (2005) Въздействие на Европейските интеграционни процеси на индустриалната специализация и концентрация в България. Планова тема, приета от Научния съвет на Икономически институт на БАН през 2005 г., София.
- Armstrong, H. (1995) Convergence Among Regions of the EU, 1950-95. – *Papers in Regional Science*, 74(2), p. 143-152.
- Barro, R. and X. Sala-i-Martin (1992) Convergence, *Journal of Political Economy*, 100(2), p. 223-251.
- Fotopoulos, G., D. Kalioras and G. Petrakos (под печат) A Southern Perspective of Integration and Regional Structural Change: The case of Greek regions, to be published in: C. Krieger-Boden, E. Morenroth и G. Petrakos (eds). *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*. Routledge Publishers

Fotopoulos, G., D. Kallioras and G. Petrakos (2005) European Integration, Regional Structural Change and Cohesion in the EU New Member-States: An Overview. *Working Paper*, ZEI, University of Bonn.

Fölzer, C. and B. Brandl (под печат) Regional structural change at the interface between old and new Member States: the case of Austrian regions. To be published in: C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds). *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

Fujita, M., P. Krugman and A. Venables (1999) *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. Cambridge and London, MIT Press (Mass.).

Jackson, M. and G. Petrakos (2001) Industrial performance under Transition: The Impacts of structure and geography. – In: G. Petrakos and S. Totev (eds). *The Development of the Balkan Region*, Aldershot: Ashgate, p. 141-174.

Iara, A. (под печат) The regional economic structure of Romania, 1992-2001. To be published in: C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds). *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion (под печат), monograph. C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds). *Routledge Publishers*.

Kippenberg, E. (под печат) Economic integration and structural change: the case of Czech regions. To be published in C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds) *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

Krieger-Boden, C. (под печат) Eastern enlargement in a nutshell: the case of German regions. To be published in C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds). *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

Krieger-Boden, C. (2005) Regional structural change and cohesion in the process of European integration: a comparison of French, German, Portuguese and Spanish regions. Presented at 44th *European Congress of the European Regional Science Association (ERSA)* in Porto, Portugal, 25–29 August.

Krieger-Boden, C. (2002) European Integration and the Case for Compensatory Regional Policy. *Kiel Working Paper* 1135. Kiel.

Mack, R. and D. Jacobson (1996) The impact of peripherality upon trade patterns in the European Union. – *European Urban and Regional Studies* 3(4), 364–369.

Morgenroth, E., (2005) The Impact of Regional Specialisation on Manufacturing Output. *ESRI mimeo*.

Myrdal, G. (1957) *Economic Theory and Under-developed Regions*. Duckworth, London.

Petrakos, G. (2000) The spatial impact of East-West integration in Europe. – In: G. Petrakos, G. Maier and G. Gorzelak (eds) *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, p. 38-68.

Petrakos, G., A. Rodriguez-Pose and A. Rovolis (2003) Growth, integration and regional inequality in Europe, *LSE Department of Geography Discussion Paper Series*.

Petrakos, G. and D. Economou (2002) The spatial aspects of development in Southeastern Europe. – *Spatium* 8, p. 1 – 13.

Petrakos, G. and S. Totev (2000) Economic structure and change in the Balkan region – implications for integration, transition and economic cooperation. – *International Journal of Urban and Regional Research* 24(1), p. 95 - 113.

Pratten, C. (1988) A Survey of the Economies of Scale. – In: Commission of the European Communities, *Research on the Cost of Non-Europe*. Vol. 2: *Studies on the Economics of Integration*. Luxembourg.

Puga, D. (2001) European regional policies in light of recent location theories, *CEPR, Discussion Paper*, N. 2767.

Solow, R. (1956) A Contribution to the Theory of Economic Growth. – *Quarterly Journal of Economics* 70, p. 65-94.

Szemler, T. (под печат) Economic integration and structural change: the case of Hungarian regions. To be published in: C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds) *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

Totev, S. (2002) Economic performance and structures in Southeast Europeans Countries, Albania, Bulgaria, FYR of Macedonia and Greece. – *Eastern European Economics*, November - December, 2002, Vol. 40/N 6, p. 51-83.

Williamson, J. (1965) Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. – *Economic Development and Cultural Change* 13, p. 3-45.

Wisniewski, A. (под печат) Regional structural change and cohesion: the case of Poland. To be published in: C. Krieger-Boden, E. Morgenroth and G. Petrakos (eds). *The Impact of European Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, Routledge Publishers.

## Приложение

### Абсолютна регионална специализация

Абсолютната специализацията на регион  $j$  е оценена с индекса на Herfindahl ( $H_j^S$ ) като:

$$H_j^S = \sum_i (s_{ij})^2, \text{ той може да варира в рамките на } 0 \leq H_j^S \leq 1$$

Съответно:

$s_{ij}$  е относителният дял на заетите в индустрия  $i$ , регион  $j$  от всички заети в индустрията в региона или  $s_{ij} = \frac{E_{ij}}{E_j} = \frac{E_{ij}}{\sum_i E_{ij}}$ ;

$E_i$  – заети;  $E_{ij}$  – заети в индустрия  $i$  от област  $j$ ;

$E_j = \sum_i E_{ij}$  – всичко заетите в индустрията в област  $j$ .

В случая при 15 отрасли на преработващата промишленост минималното значение на индекса е 0.0667 и това значение би се получило, когато заетите се разпределят равномерно във всеки един от 15-те отрасли в даден регион, и максимално значение от 1.0, когато е налице екстремалният случай на участие само на един отрасъл в даден регион – “абсолютна специализация”.

### Относителна регионална специализация

Относителната специализация на регион  $j$  е оценена с индекса на Krugman ( $K_j^S$ ) като:

$$K_j^S = \sum_i |s_{ij} - \bar{s}_{il}|$$

където :

$i$  са индустрии,  $j, l$  – области;

$s_{ij}$  е относителният дял на заетите в индустрия  $i$  в област  $j$ , от всички

заети в индустрията в областта или  $s_{ij} = \frac{E_{ij}}{E_j} = \frac{E_{ij}}{\sum_i E_{ij}}$ ,

като  $E_j = \sum_i E_{ij}$  е заетите индустрията в област  $j$ .

$\bar{s}_{il}$  е средният относителен дял на заетите в индустрия  $i$  във всички

други области като се изключи област  $j$ :  $\bar{s}_{il} = \frac{\sum_{l \neq j} E_{il}}{\sum_i \sum_{l \neq j} E_{il}}$

Индексът варира в рамките на  $0 \leq K_j^S \leq 2$ . Индекс  $K_j^S = 0$  означава, че регионалната производствена структура на регион  $j$  е идентична на средната производствена структура на всички останали райони; индекс  $K_j^S = 2$  означава, че индустриите в регион  $j$  не са застъпени в останалите региони – с други думи, че съответните промишлени отрасли (промишлен отрасъл) са концентрирани само в този регион.

**Абсолютна регионална концентрация на отраслите на преработващата промишленост**

Индексът на Herfindahl за абсолютна концентрация на индустриите по региони,  $H_i^C$  се измерва като:

$$H_i^C = \sum_j (c_{ij})^2, \text{ като той варира в рамките на } 0 \leq H_i^C \leq 1$$

Съответно :

$c_{ij}$  е относителният дял на заетите в индустрия  $i$  от регион  $j$  от всичко заетите в индустрия  $i$  в страната,  $c_{ij} = \frac{E_{ij}}{E_i} = \frac{E_{ij}}{\sum_j E_{ij}}$ ;

$E_{ij}$  – заети в индустрия  $i$  област  $j$ ;  $E_i = \sum_j E_{ij}$  всичко (общо за страната) заети в индустрия  $i$ .

Индексът ще има най-ниска величина в случаите, когато заетите в дадената индустрия се разпределят равномерно между отделните наблюдавани региони, и величина 1.0 (абсолютна концентрация) в случая, когато индустрията е съсредоточена само в един регион.

**Относителна регионална концентрация на отраслите на преработващата промишленост**

Индекс на Krugman измерващ относителна регионална концентрация  $K_i^C$ , се измерва като:

$$K_i^C = \sum_j |c_{ij} - \bar{c}_{kj}|.$$

Индексът варира в рамките на  $0 \leq K_i^C \leq 2$ . Съответно:

$i, k$  – индустрии,  $j, l$  – области;

$c_{ij}$  е относителният дял на заетите в индустрия  $i$  от област  $j$  от всичко заетите в индустрия  $i$  --  $c_{ij} = \frac{E_{ij}}{E_i} = \frac{E_{ij}}{\sum_j E_{ij}}$ ;

$E_{ij}$  – заети в индустрия  $i$  област  $j$ .

$E_i = \sum_j E_{ij}$  – всичко (общо за страната) заети в индустрия  $i$

$\bar{c}_{kj}$  е средният относителен дял на заетите в индустрията, като се изключи индустрията  $i$ .

$$\bar{c}_{kj} = \frac{\sum_{k \neq i} E_{kj}}{\sum_j \sum_{k \neq i} E_{kj}}$$

Индексът  $K_i^C = 0$  означава, че относителният дял на индустрия  $i$  е един и същ във всички региони –  $c_{ij}$  са равни за всяко  $j$ .  $K_i = 2$  означава, че индустрията  $i$  е концентрирана в един-единствен регион.